ΜΠΟΚΟΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΚΙΟΙ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

του ΣΩΤΗΡΗ ΓΟΥΝΕΛΑ~.~15.10.2026 ΝΕΟΝ ΠΛΑΝΟΔΙΟΝ

Δεν πρόκειται απλώς για έναν κατάλογο έκθεσης τιτλοφορούμενης *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: Ο ίσκιος του* (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, επιμέλεια έκδοσης Σταύρος Ζουμπουλάκης, μεγάλο σχήμα, σ. 93). Πρόκειται για ένα είδος αυτοβιογραφίας του ζωγράφου-συγγραφέα όχι μονάχα για ολόκληρη την περίοδο που αποτυπώνει τη φωτεινή σκιά, αλλά και όσο, γενικά, τον απασχολούσε ο Παπαδιαμάντης ως παρουσία, ως διηγηματογράφος, ως άνθρωπος που, κατά συγκεκριμένη μαρτυρία, έμπαινε στην εφημερίδα όπου δημοσίευε και έφευγε χωρίς να τον παίρνουν είδηση! Ο Μποκόρος φαίνεται ότι τον είχε αγαπήσει από νεώτερος, και μιλώντας για το διήγημά του «Φτωχός Άγιος» γράφει:

«Κι αυτή η γλώσσα! Τι έρωτας! Απ' όλη την ιστορία μου έμεινε από τότε εκείνη η ευλογημένη ευωδιά του χώματος, τα δειλά τ' αγριολούλουδα που τολμούνε να κρύψουν το αίμα, που στολίζουν την ανοιξιάτικη χλωρασιά ανάμεσα σε ρείκια και σκοίνα, τα 'ξερα όλα αυτά τα φυτά, ήτανε γύρω μου ο τόπος, το 'νιωθα αυτό το πράο αεράκι, τον δικό μας παράδεισο, και του χρωστάω αυτή τη γλώσσα, αυτό το βλέμμα, αυτή την ποίηση, το ξέφωτο ανάμεσα στην ανθρώπινη και τη θεία δικαιοσύνη της φύσης». (σ. 54)

Κι όμως. Πόσα χρόνια πέρασαν έως να αξιωθούμε, εδώ στην Ελλάδα, να τιμήσουμε τον Παπαδιαμάντη ιδιαίτερα, να αξιολογήσουμε το έργο του, να υπογραμμίσουμε την παρουσία του, να τολμήσουμε να αφομοιώσουμε και να αναγνωρίσουμε την πλησμονή της πνευματικής του αύρας και αίσθησης…

Ο Μποκόρος διατηρεί σε όλα όσα κάνει ένα πλεονέκτημα. Έχει βιώματα χωριού, έχει βιώματα ζωής στην ύπαιθρο. Έχει αναπνεύσει (πρόλαβε) καθαρό αέρα, βουνίσιο ή άλλον, έχει μυρίσει λουλούδια και αγριολούλουδα σαν αυτά που λέει ο Χριστός στο Ευαγγέλιο ότι «καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.» (Ματθ. 6,28-30). Έχει ανακατευτεί με τα χώματα, με τη λάσπη, με τα καπνά, με την αγροτική ζωή που δεν έχει καμιά σχέση με την αστική ζωή. Μα πλάι και συνακόλουθα σ' αυτά –φαίνεται– να έχει αγγιχτεί από τα υψηλά της Πίστης, της Ποίησης και της Τέχνης και να αγωνίζεται να τα μετουσιώσει στα έργα του, προωθώντας έτσι, είτε το ξέρει είτε όχι, το νόημα της Σάρκωσης του Λόγου, χωρίς το οποίο όλα μένουν μετέωρα, ξεκρέμαστα, αναίσθητα, όλα μένουν έξω από το «τίποτα ή το κάτι» το δημιουργικό στο οποίο αναφέρεται σε κάποια σελίδα.

Υπάρχουν πράγματα στον κόσμο αυτόν που απαιτούν μια ιδιαίτερη προσοχή και μια ιδιαίτερη αφή. Οι αισθήσεις μας δεν δόθηκαν μονάχα για να καταφάσκουμε τα σωματικά δρώμενα αλλά και για να μας φέρνουν σε συνεργασία με τα ψυχικά και πνευματικά πεδία όπου συντελούνται τα θαύματα της ζωής.

Ο Παπαδιαμάντης, θα λέγαμε ότι, έζησε σαν σκιά, όμως μια σκιά τόσο φωτεινή που πολλοί είχαν στραβωθεί από το φως της και δεν τον έβλεπαν. Δεν έβλεπαν πώς ενεργούσε, δεν παρακολουθούσαν όλα αυτά που άγγιζε προπαντός με την γραφίδα του, αποσπάσματα από τα οποία συνοδεύουν πού και πού τη σεπτή ζωγραφική του Χρήστου Μποκόρου, όπως αποτυπώνεται σ' αυτή τη θαυμάσια έκδοση.

Είναι μια ακόμη δουλειά που δυσκολεύεσαι να την σηκώσεις από το τυπωμένο χαρτί για να την ψηλαφίσεις όχι μονάχα με το βλέμμα αλλά με ένα πιο εσωτερικό κοίταγμα, το οποίο να εισχωρεί στα πεδία εκείνα της ύπαρξης που, τις πιο πολλές φορές, οι περισσότεροι τα αγνοούν ή τα υποβλέπουν.

Αυτός ο ζωγράφος μετακινείται στον χώρο και τον χρόνο, ψαύει την υφή των πραγμάτων, αγγίζει χειροποίητες επιφάνειες ζωής που τείνουν να εξαφανιστούν παραδίνοντας τη θέση τους στις μηχανές. Δεν είναι μονάχα που ζωγραφίζει, είναι και που γράφει:

«Γοητευμένος από την αίσθηση του λερού, φθαρμένου λινού, κολλημένου στη λεία επιφάνεια του κόντρα πλακέ, βαμμένη με τσάι και γυαλοχαρτισμένη μετά, πολλές φορές, ν' αλλάζει χρώμα, ν' αλλάζει υφή, στο μάτι, στο χέρι, έμενα να την κοιτώ, να την αγγίζω ώρες. Ορθάνοιχτος ο χρόνος πάνω της και όλα ωσεί παρόντα. Άνοιξη άρχισα το πρώτο έργο, με τον

κλασικό, παραδεδομένο τρόπο. Είχα τη φωτογραφία του διαδικτύου, κάναβο, μολύβι, σεμνόχρωμα γεώδη μόνο, ώχρα, άσπρο, μαύρο, λίγο κόκκινο. Πήρε να εμφανίζεται η μορφή του…» (σ. 40)

Όλα γύρω από την περίφημη φωτογραφία στη Δεξαμενή, που είχε τραβήξει ο Νιρβάνας παρά τις επιφυλάξεις του Παπαδιαμάντη. Ο Μποκόρος είχε τη φωτογραφία, ζωντανή όσο γίνεται, στην ηλεκτρονική μορφή της εποχής και άρχιζε να ζει μαζί της. Δύσκολα ζεις με μια φωτογραφία. Εξάλλου τί είναι η φωτογραφία; Η απεικόνιση μιας στιγμής. Ένα πράγμα ή ένα πρόσωπο ακινητοποιημένο, όταν μάλιστα πρόκειται για απλή αλλά προσεκτικά βγαλμένη φωτογραφία. Μα εδώ έχουμε κάτι ξεχωριστό. Η φωτογραφία είναι μοναδική. Ο Μποκόρος έχει «συναντηθεί» με τον Παπαπαδιαμάντη στα κείμενά του, στις αφηγήσεις του, στα διηγήματα. Τώρα τον έχει μπροστά του και γυρεύει να καταδυθεί μέσα του, να περάσει από το στιγμιαίο της φωτογραφίας στη διάρκεια της ζωγραφικής εικόνας, σε κάτι που όχι μονάχα να διαρκέσει αλλά να διαστείλει το χρόνο. Χρειάζεται να ετοιμάσει μια νέα πραγματικότητα. Αυτή η ζωγραφική πραγματικότητα χρειάζεται να σε καταλάβει ολόκληρο για να περάσεις στην π ρ ά ξ η: να ποιήσεις έργο.

Όταν τον φωτογράφησε ο Νιρβάνας σημείωσε**: «Μια ευγένεια ασύλληπτος εχύνετο εις το πρόσωπόν του από το φως της δυούσης ημέρας».** Και αλλού:

«Είχε πάρει μόνος του τη φυσική του στάση απάνω σε μια πρόστυχη καρέκλα, με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος, με το κεφάλι σκυφτό, με τα μάτια χαμηλωμένα, στάση βυζαντινού αγίου, σαν ξεσηκωμένη από κάποιο καπνισμένο παλιό τέμπλο ερημοκλησιού του νησιού του. Αυτή δεν ήταν στάση για μια πεζή φωτογραφία. Ήταν μια καλλιτεχνική σύνθεση, και θα μπορούσε να είναι ένα έργο του Πανσέληνου ή του Θεοτοκόπουλου. Αμφιβάλλω αν φωτογραφικός φακός έλαβε ποτέ μια τέτοια ευτυχία» (σ. 26).

Σ' αυτά στάθηκε ο Μποκόρος. Τι αναδύει η φωτογραφία; Τι κρύβει; Τι φανερώνει; Τι μεταδίδει; Ο Παπαδιαμάντης ψιθύρισε στο αυτί του Νιρβάνα: "Nous excitons la curiosité du public". Και ο Νιρβάνας σχολίασε:

«Ακούσατε; Ερεθίζαμε την περιέργεια του… κοινού! Ποιού κοινού; Δεν ήταν εκεί κοντά μας παρά ένα κοιμισμένο γκαρσόνι του καφενείου, ένας γεροντάκος που λιαζότανε στην άλλη γωνία του μαγαζιού, και δύο λουστράκια που παίζανε παράμερα. Αυτό ήταν το κοινό που ανησυχούσε τον Παπαδιαμάντη η "περιέργειά" του. Κι αυτή ήταν η διαπόμπευσή του, που βιαζόταν να της δώσει ένα τέλος». (σ. 26)

Κι έρχεται ύστερα από αυτά ο ζωγράφος να επιβεβαιώσει, να συγκατανεύσει, να ανοίξει ακόμα περισσότερο τον κύκλο μέσα στον οποίο ανέπνεε ο Παοαδιαμάντης, συνέθετε, έγραφε, πονούσε, θαύμαζε, έψαλλε, μεταρσιωνόταν. Γράφει:

«Συγχωνευμένος στον κόσμο και ολομόναχα διακριτός συγκάτοικος αγόγγυστος στ' αξεδιάλυτα όρια της ανθρώπινης και της θείας δικαιοσύνης. Όλα τα ξέρει. Μα πώς καλλιεργεί έτσι επ' αγαθώ, τόση γνώση της αβυσσαλέας ψυχής των ανθρώπων; Πώς μπορεί να υψώνει αυτό τον τόπο σε κοινότητα και να τον φανερώνει κόσμο ολόκληρο, ανθισμένο λιβάδι, αυτό το χωραφάκι που οργωνόμαστε καταξεσκισμένοι, αυτό τ' αλωνάκι που αλωνιζόμαστε ποδοπατημένοι απ' τον πόθο, που λιχνιζόμαστε στον ήλιο μετέωροι, παίγνιο του αέρα η λαχτάρα μας και του κενού, μυλόπετρες μας αλέθουνε, μας συνθλίβουνε, μας κάνουνε σκόνη, να ζυμωθούμε στο πάθος, να λάβουμε σχήμα, να ψηθούμε –καμίνι ο βίος αβίωτο– να στεριώσουμε, να γίνουμε ψωμάκι γλυκό –τι άλλο;– και κατάκοποι εν τέλει χορτάτοι μα πεινώντες και διψώντες αλλιώς, εξημερωμένοι, εν ετέρα μορφή, να γευτούμε μια αχτίδα φωτός, της ζωής μας το νόημα. Τη συμφιλίωση με το δικό μας και με το άλλο. Τη συν-χώρεση επιτέλους, την αγάπη, την αμαρτία και την μετάνοια εν ταυτώ. Ό,τι είναι η παιδική και αιώνια πατρίδα του γένους των ανθρώπων και του καθενός μας ξεχωριστά. Κεντημένοι τα σημάδια της υλικής μας υπόστασης να φτάνουμε αυτοπρόσωποι στο ιδανικό και στο αρχέτυπο, μια ουράνια κοινωνία επί γης! Η μήπως τ' αντίστροφο; Ν' αναγνωρίζουμε την κοινωνία μας σαν τόπο περιούσιο, χάρισμα ουράνιο, στερέωμα φωτός στο σκοτάδι της ανυπαρξίας και στο κενό! Την αγιότητα των ταπεινών και των μικρών που μπορούν να χωρέσουν το Όλο! Την αξεδιάλυτη εντέλει συνάφεια δικαίων και αδίκων. Την τελειότητα και την ατέλεια χωρίς τελειωμό. Αυτή την κατ' εξοχήν απλή αλήθεια μού φανερώνει το βλέμμα του –χάρισμα επ' αγαθώ–, αυτή η αλήθεια μένει ανοξείδωτη –ζωή ολοζώντανη– στο έργο του. Ο ίσκιος του πάλι! και πάλι! και ξανά!» (σ. 29)

Ο Μποκόρος εναλλάσσει ζωγραφική με κείμενο. Δεν μένει στο εικαστικό, ερωτοτροπεί με τον λόγο και τον Λόγο. Μυστικά. Άλλωστε, ο Παπαδιαμάντης τι άλλο έκανε; Περιπλανιόταν στην πόλη, στο νησί, στις ερημιές, στα ξωκκλήσια, στις παννυχίδες, στη θάλασσα, στις πανηγύρεις, στα ταπεινά καφενεία, στα ταβερνεία και βέβαια στην «αβυσσαλέα ψυχή των ανθρώπων», βυθομετρούσε, αφουγκραζόταν, συμπονούσε, προσευχόταν. Έκανε όλα αυτά που σημειώνει με ποιητικό τρόπο ο Μποκόρος, παρουσιάζοντας τους καημούς και τα πάθη των ανθρώπων, αυτό που λέει «καμίνι» και που για πολλούς γίνεται άσβηστο, είτε το νιώθουν είτε όχι, μα και που μέσα από εκεί βλέπει ο ζωγράφος τον λυτρωμό, βλέπει να φτάνει ο άνθρωπος να ζυμωθεί και να γίνει γλυκό ψωμί (έχει σημασία το ερώτημά του «τί άλλο;», γιατί σαν υπάρχει το γλυκό ψωμί ύστερα από τόσο παιδεμό, τί άλλο να ζητήσει κανείς;). Φτάνει ωστόσο να πει εκείνο το ωραίο: «και κατάκοποι εντέλει χορτάτοι μα πεινώντες και διψώντες αλλιώς, εξημερωμένοι, εν ετέρα μορφή, να γευτούμε μια αχτίδα φωτός, της ζωής μας το νόημα». (Ξέρει ο Μποκόρος ότι δεν φτάνει η τροφή που μας κάνει χορτάτους από τα υλικά, χρειάζεται και η άλλη που «αλλιώς» την αναζητάς και «αλλιώς» τη βρίσκεις. Και επειδή το ξέρει, κόλλησε στον Παπαδιαμάντη και του αφιέρωσε ατέλειωτες ώρες της μέρας και της νύχτας, είτε επιλέγοντας τρόπους αποτύπωσης της «σκιάς», είτε κοιτάζοντας ατέλειωτα αυτή την μορφή την μάλλον «ετέρα».

Έχει ξεχωριστή σημασία η φράση του: **«Ό,τι είναι η παιδική και αιώνια πατρίδα του γένους των ανθρώπων και του καθενός μας ξεχωριστά».** Η φράση είναι δυνατή, φτάνει πίσω στο χρόνο, φτάνει στον Ηράκλειτο και στη ρήση του: «αἰὼν παῖς ἐστι παίζων, πεσσεύων· παιδὸς ἡ βασιληίη». Αλλά φτάνει και στη ρήση του Χριστού στο Ευαγγέλιο που δεν την αναφέρει κανένας: «αν δεν στραφείτε να γίνετε σαν τα παιδιά, δεν θα εισέλθετε στη Βασιλεία». Κάτι μεγάλο κρύβεται στο παιδί, κάτι μυστήριο

που συνδυάζει παιχνίδι με αιωνιότητα, απρόσμενο με αυθορμητισμό, «σαλότητα» με αντι-ορθολογισμό. Σε βαριά γλώσσα λέγεται υπέρβαση εαυτού, σχεδόν παραίτηση από το εγώ.

Μ' αυτά τα βιώματα, μ' αυτές τις μνημικές αισθήσεις, μ' αυτά τα σκιρτήματα και μ' αυτό «τον έρωτα» πιάνει να ζωγραφίσει. Παιδεύεται. Για κάθε επιφάνεια που χρησιμοποιεί για να παρουσιάσει εναλλάσσοντας τον ίσκιο του Παπαδιαμάντη, προβαίνει σε διαφορετική επεξεργασία, σε άλλη προετοιμασία του υλικού. Κάθε φορά άλλη επιφάνεια και άλλα υλικά. Το χειροποίητο δίνει και παίρνει. Παρατημένα υφάσματα, σχεδόν πεταμένα, έρχονται στο προσκήνιο, χρησιμεύουν για βάση πάνω στην οποία θα πέσει ο ίσκιος, μία άλλη κάθε φορά και εν ταυτώ η ίδια. Και κάθε φορά στο κάτω μέρος της σελίδας περιγράφεται:

Σε άλλη περίπτωση εξηγεί για το «καπνόπανο» που μεταχειρίστηκε:

«Με κάτι τέτοια σκεπάζαμε στις λιάστρες τις αρμάθες του καπνού για να σωθεί η σοδειά απ' τις ξαφνικές τις μπόρες του καλοκαιριού». (σ. 50)

Ό,τι πέρασε κατά καιρούς από τα χέρια και από τα μάτια του το φέρνει μπροστά του και το ζυμώνει για να αποτυπώσει πάνω τη σκιά του Παπαδιαμάντη. Για να ποιήσει έργο ολόκληρο δαπανάται ολόκληρος. Κάτι ολότελα ξεχωριστό συμβαίνει εδώ. Πρέπει να προσέξουμε, να σταθούμε σε κάθε διαφορετική αποτύπωση.

Και βέβαια θα υπήρχε αναφορά στο «Έρωτας στα χιόνια». Και βέβαια θα υπήρχε κρυφός συσχετισμός ανάμεσα στον ήρωα και τον Παπαδιαμάντη. Και βέβαια θα συνέδεε τους δύο ίσκιους, του «μπαρμπα-Γιαννιού» και του κυρ Αλέξανδρου και θα περιέγραφε τη σχετική ζωγραφιά έτσι:

«Το φύλαγα στο νου μου αυτό το έργο απ' την αρχή κι έγινε τελευταίο. Δοξαστικό για το λευκό, εγκώμιο στον μπαρμπα-Γιαννιό, που ξεροστάλιασε στ' αγιάζι, στον έρωτα, στα χιόνια. Τ' αγιάζι όλα τ' αγιάζει. "Και η χιών έγινε σινδών, σάβανον […] άσπρισεν όλος κ' εκοιμήθη", φιλάνθρωπος σινδόνη του θανάτου κι ο έρωτας σοκάκι… ζωντανό σοκάκι». (σ. 66)

Σε άλλη αποτύπωση του ίσκιου παραθέτει το ποίημα του Καρούζου «Ο ακέραιος κυρ Αλέξανδρος» και αναφωνεί (σε σχέση με τους στίχους: «Ήδη τα θύματα της Προόδου που πρόωρα σκουριάζει / πάνε στην πατρίδα του τη Σκιάθο / κι αγοράζουν ελπίζοντας οικόπεδα»): «Αχ, κυρ Νίκο! Δεν σκουριάζει πια η πρόοδος, μόνον εμείς». (σ. 74)

Είναι δύσκολο, αλλά καθώς μετακινείται ο θεατής από έργο σε έργο και από ίσκιο σε ίσκιο, θα ήταν άριστο αν μπορούσε να στέκει με τον Κατάλογο στο χέρι και να διαβάζει και το αντίστοιχο κείμενο. Έτσι θα «έβλεπε» ζωγραφική και κείμενο. Εξομολογητικό και αυτοβιογραφικό. Το τελευταίο απόσπασμα που παραθέτω κλείνει μέσα του όλη τη συγκίνηση του Μποκόρου από την «συνομιλία» του με τον Παπαδιαμάντη:

«Εδώ στον Πειραιά, που έμεινες κάποτε κι εσύ, απόθεσα στα ξύλα τη σκιά σου με κερί, μελισσοκέρι, μοσχοβόλησε η άνοιξη, όλη η ανθοφορία της μαζεμένη στη σοδειά των μελισσών, να επουλώνει τις ρωγμές του χρόνου, και της χρήσης την ταλαιπωρία. Μόνο κερί – το μέλι και την πίκρα του το γεύτηκα γλυκό μες τα γραπτά σου. Εκεί ονειρεύτηκα πως ήμουν ευτυχής κι ας μην κατέχω καν το νόημα της ευτυχίας. Τι κι αν δροσίζομαι στον ίσκιο σου ακόμα, αγνώριστος ο τόπος σου κι ας λεν πως είσαι εκεί. Μ' ακούς;» (σ. 80)

*

** https://www.youtube.com/watch?v=JaCYDmgsZJk